

Kan omsorgen stå alene? Omsorgsbegrepet i tre stortingsmeldinger

Michael 2011;8: 344–56.

I denne artikkelen blir forekomsten av begrepet omsorg i Stortingsmeldingene 25 (2005–2006), 31 (2001–2002) og 47 (2008–2009) registrert, analysert og drøftet. Begrepets forekomst alene og i ordsammensetninger sammenliknes med forekomsten av andre relaterte begreper som for eksempel pleie, behandling, støtte og assistanse. Av alle begreper som undersøkes er omsorgsbegrepet det begrepet som minst hyppig står alene, bare i 6,7 % av tilfellene, og sjeldnere i de to nyeste stortingsmeldingene. Begrepet finnes hyppigst i ordsammensetninger som omsorgsarbeid, omsorgsutfordringer og omsorgsbehov. Begrepet assistanse, derimot, forekommer alene alle ganger det brukes. Drøftingen bygger blant annet på antakelsen om at et begrep som stort sett fremkommer som spesifiseringer i ordkombinasjoner, inneholder i mindre grad et betydningsinnhold som er spesifikt for dette begrepet enn om begrepet oftere fremsto alene.

Begrepet «omsorg» er kulturelt ladet med en bred vifte av konnotasjoner i det norske språk og av gammel opprinnelse. Den andre stavelsen i ordet har slektskap med det tyske verbet «sorgen», som kan oversettes med «sørge for» og «dra omsorg for». Forstavelsen «om» henviser til noe som er omkring, rundt eller for noe» (1, s.172). Omsorg har dype røtter i vårt samfunn og kan knyttes til universelle menneskelige erfaringer og vilkår:

«Begrepet viser i første rekke til en etisk forankret *holdning* med dype røtter i vår kultur, der bl.a. lignelsen om den barmhjertige samaritan er en viktig kilde. Det refererer også til grunnleggende erfaringer de fleste mennesker gjør i nære følelsesmessige relasjoner, spesielt innen familien. En mors forbeholdsløse omsorg for sitt spedbarn er vel det mest talende eksemplet» (2).

Omsorg, som fenomen, er naturlig og universelt. Omsorgen er relasjonell og forutsetter den andres eksistens, den er praktisk og konkret, og den

er moralsk, siden den kan realiseres på ulike måter og har en virkning i forhold til andre i ulike, spesifikke kontekster (2).

Omsorgsbegrepet kan også gi negative assosiasjoner, som «disiplinert godhet» og som føleri (3) eller som byrde, slit og kav (1). Det har også fått en helt annen og nyere valør i norsk helsepolitisk kontekst, ikke minst knyttet til Lov om helsetjenesten i kommunene fra 1982, der «pleie og omsorg» angis som en oppgave for kommunens helsetjenester (2). Omtrent på samme tid introduserte sosiologen Kari Wærness begrepet «omsorgsarbeid», der kvinners ulønnede og til dels offentlig usynlige arbeid i hjemmet er sentralt (5). Enten begrepet omsorg knyttes til profesjonelt, familiebasert eller såkalt frivillig arbeid, så forutsetter man gjerne at en omsorgsrelasjon innebærer omsorgsfulle handlinger og holdninger. Selv om det som defineres som «omsorgsarbeid» kan utføres uten omsorg, så vil det i de fleste tilfeller være «en kobling mellom det å utføre omsorgsarbeid og det å opptre omsorgsfullt. Det eksisterer sterke normer om at det bør være slik» (2).

Hva begrepet «egentlig» opprinnelig betyr eller offisielt defineres som (for eksempel i faglige definisjoner) er én sak, en helt annen sak er hvordan dette og andre begreper kontinuerlig endrer innhold og bruksmåte i levende muntlig og skriftlig språk. Noen ganger blir kjente og vektige begreper, som for eksempel «sosial kapital» eller «myndiggjøring», tillagt et meningsinnhold og får bruksmåter som er så ulikt sin opprinnelse at begrepene før og nå knapt har noe meningsoverlapp, samtidig som spor av at endringer har funnet sted, er visket bort (6). Ved å sammenlikne skriftliggjorte definisjoner fra ulike tider som «sementerer» en tidsspesifikk forståelse av et begrep kan man, ved å bringe sammen kilder som vanligvis ikke bringes sammen og sammenliknes, komme på sporet av noen endringer. Et annet og interessant inntak får man om man etterspører og sammenlikner bruksmåter i levende språk av begreper til ulike tider, i ulike miljø eller i ulike samtidige tekster.

Aldring og omsorg

«Barndom» som norsk kategori skriver seg fra rundt midten av 1800-tallet (7). Kategorien «eldre», slik den brukes i dag, oppstod omtrent på samme tid (8). Hvordan man deler livet inn i ulike stadier er kulturelt betinget og varierer mellom ulike samfunn i verden (9), og hva det å aldres og å bli eldre innebærer varierer også mye med kultur, samfunn og levestandard (10,11). Eldre defineres gjerne i vårt norske samfunn ut fra alderskriterier, og til dels også ut fra funksjonsnivå og helse, i motsetning til mange andre samfunn der for eksempel livsfase i forhold til egne barn og barnebarn kan være mer vektlagt (10,11). Innholdet i begrepet er naturlig nok ikke konstant

i det norske samfunnet, ikke engang i forhold til alderskriteriet. Sosialpsykologen Svein Olav Daatland viser til norske spørreundersøkelser der respondentene i 1993 anga at de blir «eldre» ved 64 års alder mens de først blir «gammel» ved 78 års alder. I 1969 var forskjellen atskillig mindre mellom de to kategoriene; man ble «eldre» og «gammel» ved henholdsvis 70 og 73 år (12).

Dermed kan det med god grunn diskuteres hvem som er selve målgruppen for «eldreomsorg». Daatland opererer, som flere andre aldersforskere, med begrepene «den tredje alder» og «den fjerde alder», der det sistnevnte begrepet delvis er synonymt med begrepet «gammel» og impliserer avhengighet, skrøpelighet og sykdom (12,13). I offentlig debatt blir gjerne begge «aldrene» inkludert når man omtaler den såkalte «eldrebølgen». At selve størrelsen på denne «bølgen» avhenger av kulturelle og sosiale mekanismer som avgjør hvem og hvor mange som omfattes av begrepet «eldre», forbigås som oftest i taushet i offentlige debatter. Kanskje også en liknende taushet omgir omsorgsbegrepet, i forhold til hvordan det faktisk nyttes og oppfattes av dem som tar det i bruk.

Omsorgsbegrepet i stortingsmeldingene sett under ett

De tre stortingsmeldingene som er gjenstand for undersøkelsen som denne artikkelen bygger på, stortingsmeldingene 25 (2005–2006), 31 (2001–2002) og 47 (2008–2009), er valgt fordi de er nyere stortingsmeldinger, fra det siste tiåret, og fordi de alle har helsetjenester til eldre som et hovedtema, slik tilfellet er i den såkalte «omsorgsmeldingen», Stortingsmelding 25: «Mestring, muligheter og mening» (14) og i Stortingsmelding 31 (15): «Avslutning av handlingsplan for eldreomsorgen,» eller som et sentralt tema, slik som i Stortingsmelding 47 (16): «Samhandlingsreformen. Rett behandling – til rett tid – på rett sted,» den såkalte «samhandlingsmeldingen». Begrepet omsorg synes, i nåtidige helsepolitiske tekster, særlig å være knyttet til helsetjenester til skrøpelige eldre. Omsorgsbegrepets forekomst i stortingsmeldingene er relevant å sammenlikne med skjebnen til andre beslektede begrep, slik som arbeid, tilbud, hjelp, pleie, behandling, støtte og assistanse. I tabell 1 summeres funn fra alle tre rapportene opp for alle disse begrepene.

Vi ser også at de gamle og etablerte begrepene «arbeid» og «pleie» generelt sjelden står alene, om man ser på de tre offentlige tekstene samlet. Mest markant vises det at omsorgsbegrepet svært sjelden står alene.

Fokuset i denne artikkelen er forekomsten av begrepet «omsorg» i noen offentlige tekster og hvordan disse begrepene har forekommet. Det finnes selvsagt andre tekster, både muntlige og skriftlige, der begrepet er atskillig

Tabell 1: Begrepsbruk i Stortingsmelding 25 (2005–2006), 31 (2001–2002) og 47 (2008–2009) samlet

Begrep	I kombinasjon og alene, antall	Alene	
		Antall	% av total
Omsorg	1867	125	6,7
Arbeid	1387	146	10,5
Tilbud	685	187	27,3
Hjelp	278	75	27,0
Pleie	312	38	12,2
Behandling	405	150	37,0
Støtte	124	25	20,2
Assistanse	14	14	100

mindre frekvent og kanskje til og med fraværende. For eksempel synes det som om selvpresentasjoner fra helse- og sosialfaglige utdannelser på deres egne internettsider knapt nok bruker begrepet.¹ Det kan også tenkes at helsefaglig personale i liten grad bruker begrepet knyttet til egen praksis, eller i hvert fall har vansker med å bruke begrepet uten å relatere det tett til konkrete pasientsituasjoner (17). Pasienter selv synes å bruke begrepet «omsorg» relativt sjelden, entes det er knyttet til relasjoner til helsepersonell eller til tjenester som de mottar (18). Som allerede nevnt kan man selvsagt ikke slutte ut fra fraværet av omsorgsbegrepet at det som begrepet denotere og konnoterer til ikke er i fokus eller ikke er noe språkbrukerne er opptatt av. Noen ganger kan det til og med være slik at det viktigste i et samfunn eller et miljø enten er redundant og kommuniseres ofte og eksplisitt, eller bokstavelig talt glimrer eller lyser i sitt fravær ved sin systematiske utelatelse (19). I denne artikkelen blir både hyppigheten av begrepet omsorg og variasjoner i bruksmåter i offentlige tekster belyst.

Omsorgsbegrepet i de enkelte stortingsmeldingene

Stortingsmelding 25: «Mestring, muligheter og mening» (14) fra 2005–2006, ofte referert til som «omsorgsmeldingen», gjør noe så uvanlig i norske helsepolitiske dokumenter som å vie rundt en halv side til begrepsavklaring av

¹ Undersøkelse av nettsider foretatt av stipendiat Kaia Dorothea Schultz, Universitetet i Oslo, ikke publisert, formidlet på forskningskonferansen «Omsorgens grunnlag, fenomener og vilkår» ved Haraldsplass Diakonale Høgskole 7. april 2011.

omsorgsbegrepet. Avklaringen er bredt orientert og tydelig informert av sentral helsefaglig og filosofisk litteratur:

«Omsorgsbegrepet kan ha flere dimensjoner. I tillegg til å beskrive selve arbeidet som blir utført, står begrepet for et ideal, en intensjon om å ha omtanke for og sørge for en annen. Omsorgsbegrepet omfatter både den hjelpen som blir gitt, måten den blir gitt på og relasjonen mellom tjenesteyter og tjenestemottaker. Et omsorgsfyllt utført arbeid er handlinger som er utført på en kompetent og faglig kyndig måte. Samtidig handler omsorg om å være «andreorientert», tilstede, bry seg om, forstå, vise medfølelse, ømhet og respekt – alt dette omsatt i praksis. Omsorg består både av arbeid og omtanke, og inneholder spenninger som av og til fremstår som etiske dilemma for profesjonelle omsorgsutøvere. Selv om omsorg kan være vanskelig å definere, er det et begrep som har en felles kjerne i hverdagslivet. Omsorg er både en handling og en kvalitet ved denne handlingen. Kvalitativt gode tjenester må derfor formidle omsorg både gjennom handling og holdning.» (s.39)

Her er mer enn arbeidet («omsorgsarbeidet») belyst. Omsorg knyttes både til handlingers intensjon, til praktisk hjelp og måten den utføres på, og til en grunnleggende «andreorienterthet» som innebærer å «være til stede, bry seg om, forstå, vise medfølelse, ømhet og respekt». Den omfattende rapporten, som er på 123 sider, anvender også omsorgsbegrepet hyppig. Omsorgsbegrepet nyttes hele 1127 ganger, alene eller som ordkombinasjon. Det er ikke dermed sagt at begreper som kobles til omsorg i denne begrepsavklaringen i stortingsmeldingen, slik som for eksempel «medfølelse», brukes hyppig i den samme stortingsmeldingen. For eksempel forekommer ordet «forstå», slik det fremkommer i teksten i koblingen «bry seg om og forstå», tre andre ganger i dokumentet i tilsvarende betydning, to ganger knyttet til begrepet «kulturforståelse» og én gang til det å «bli møtt med forståelse». «Omtanke» nyttes to ganger, og begge ganger utelukkende i den teoretiske redegjørelsen som er sitert fra ovenfor. Begrepet «respekt» brukes syv ganger, inklusiv forekomsten i de teoretiske avsnittene. Dette gjelder også flere andre begreper som relateres til omsorg i disse avsnittene. Dette trenger ikke være betydningsfullt og verd å merke seg i seg selv. Det kan i utgangspunktet godt tenkes at bruken av selve begrepet «omsorg» i stortingsmeldingens tekst som helhet innebærer en betydningsbredde som dekker alle disse begrepene som nyttes for å karakterisere omsorg og at dermed begreper som for eksempel «omtanke» er med likevel uten å direkte benevnes.

Man kan heller ikke trekke for bastante slutninger ut av at omsorgsbegrepet så ofte inngår i begrepspar og fremstår som en type hybrid. Norsk språk er et såkalt syntetisk språk som er kjennetegnet av at ordsammensetninger er vanlig, spesielt i form av at to ord settes sammen til ett nytt. Ordet «eldreomsorg» kan like godt uttrykkes som «omsorg til eldre» og av og til bety helt det samme. Likevel kan det være interessant å undersøke om

omsorgsbegrepet i større monn enn andre begreper som anvendes i helsepolitiske tekster opptrer i begrepspar.

Ser man på de ulike spesifikasjonskontekstene for omsorgsbegrepet, fremkommer likevel et interessant bilde. Mens omsorgsbegrepet som nevnt forekommer hele 1127 ganger i «omsorgsmeldingen», så fremtrer det alene bare 99 ganger, dvs. rundt 8,8 % av tilfellene. De gangene det opptrer i begrepspar og dermed spesifiseres, er det en stor variasjon i type spesifiseringer. Noen eksempler på dette er omsorgstjeneste (417 ganger), omsorgsboliger (82), omsorgssektor (57 ganger), familieomsorg (52 ganger), omsorgsarbeid (30 ganger), eldreomsorg (29 ganger), omsorgstilbud (28 ganger), omsorgsbehov (22 ganger), omsorgsutfordringer (13 ganger), demensomsorg (11), (boliger til) omsorgsformål (10 ganger), og, omsorgsforskning (8 ganger).

Felles for alle de nevnte eksemplene er at ordet «omsorg» godt kan byttes ut med for eksempel ordet «pleie» uten at det nødvendigvis medfører en stor betydningsforskjell. «Omsorgsarbeid» kunne for eksempel godt benevnes «pleiearbeid», men selvsagt avhengig av at man oppnådde en enighet blant språkbrukerne om at pleiebegrepet skal vedbli å være like betydningsmessig rommelig som tidligere i faglig og helsepolitisk litteratur. I flere av tilfellene kan også ord som «hjelp», «behandling», «arbeid», «tilbud», «støtte» og «assistanse» byttes ut mot «omsorg» i konstellasjonene. Det kan være en fristende foreløpig konklusjon at et begrep, for eksempel «omsorg», når det stort sett fremkommer som spesifiseringer av typene nevnt over, inneholder i mindre grad enn før betydningsinnhold som er unikt for dette begrepet.

Det kan i denne sammenheng være interessant være interessant å se på skjebnen til andre viktige begrep i «omsorgsmeldingen», blant annet det «gammeldagse» pleiebegrepet:

Av alle disse begrepene er det omsorgsbegrepet som synes å ha vanskeligst for å stå alene. Mens begrepet forekommer alene i bare 8,8. % av tilfellene og ordet «assistanse» forekommer alene i 100 % av tilfellene, så opptrer de andre begrepene et eller annet sted i mellom disse to ytterlighetene. Mens begreper som «tilbud», «hjelp», «behandling» og «støtte» alle forekommer alene i minst 20 % av tilfellene, er også «gammeldagse» begreper som «arbeid» og «pleie» sjeldnere alene, arbeid i 13 % av tilfellene og «pleie» i 13,7 %, men dog langt mer frekvent enn for omsorgsbegrepet. Noen av disse andre begrepene er faktisk ganske frekvente i teksten, om man inkluderer alle forekommende ordkombinasjoner, slik som for eksempel arbeid, som forekommer 584 ganger, og kanskje litt mer overraskende, tilbudsbegrepet, som opptrer hele 372 ganger. Før en nærmere drøfting av betydningen av disse funnene, kan det også være interessant å se på frekvenser av alders- og gruppespesifikke begreper i «omsorgsmeldingen».

Tabell 2: Begrepsbruk i Stortingsmelding 25 (2005-2006), Mestring, muligheter og mening. Fremtidas omsorgsutfordringer* («Omsorgsmeldingen»)

Begrep	I kombinasjon og alene, antall	Alene	
		Antall	% av total forekomst
Omsorg	1127	99	8,8
Arbeid	584	76	13,0
Tilbud	372	82	22,0
Hjelp	174	43	24,7
Pleie	146	20	13,7
Behandling	105	32	30,5
Støtte	45	14	31,1
Assistanse	13	13	100,0

* Innholdsfortegnelse og referanseliste er ikke inkludert i tellingen.

Stortingsmelding 25 (2005-2006) innledes med følgende ord:

«Fremtidas omsorgsutfordringer og hovedbrukerne av de kommunale helse- og omsorgstjenestene står i fokus i denne meldingen. De siste 20 årene har tjenestene gjennomgått flere store reformer som har berørt både eldreomsorgen og brukergrupper med ulike typer funksjonshemninger. Gjennom Handlingsplan for eldreomsorgen ble det tatt et krafttak både for å øke kapasiteten og ruste opp kvaliteten på tjenestetilbudet. Samtidig, i kjølvannet av reformen for utviklingshemmede og opptrappingsplanen for psykisk helse, er tallet på yngre brukere av de kommunale omsorgstjenestene nær fordoblet de siste ti år (s.5).

Etter denne innledningen kan det forventes at også yngres² helse er sentralt. Derfor kan det være interessant å se også på frekvensen av begreper som går på alderskategorier slik som «gammel», «eldre», «yngre», «ung» og «ungdom». Kuriøst nok forekommer begrepet «gammel» bare to ganger i dokumentet, den ene gangen i uttrykket «gammel eller ung» og den andre gangen i et sitat. Begrepet «eldre», derimot, nyttes hele 352 ganger, ofte i ordkombinasjoner som «eldreomsorg», men også 161 ganger helt alene. «Voksen/voksne» brukes neste bare om reelle eller potensielle «omsorgsgivere» i teksten, og bare 5 ganger knyttet til «brukere», to ganger i kombinasjoner som «unge/yngre voksne». «Yngre» forekommer 27 ganger (interessant nok alltid alene som begrep) og begrepene «ung/unge/ungdom» forekommer 41 ganger.

2 I stortingsmeldingen forstått som mennesker under 67 år.

Alt dette gir en total forekomst av begreper som angår «ikke eldre» på 71. Dermed forekommer begrepet «eldre» bortimot fem ganger hyppigere enn begreper som denoterer «yngre» i teksten. Begrepet «ung» eller «yngre» må ikke tas for bokstavelig. I stortingsmeldingen favner begrepene vidt, blant annet gjennom konstellasjoner som «unge eldre» eller «unge voksne», og kan dermed sies å være en kategori som favner alle som ikke defineres som «eldre».

Når omsorgsbegrepet knyttes opp mot alder, skjer dette utelukkende i forhold til eldre. «Eldreomsorg» forekommer 29 ganger i dokumentet, mens barneomsorg ikke er et begrep som nyttes, og naturlig nok heller ikke yngreomsorg, som ikke er gangbar mynt i det norske språk pr. i dag. Barneomsorg er et begrep man heller ikke støter på, og heller ikke andre grupperelaterte omsorgsbegrep som for eksempel kreftomsorg.

Kanskje skjer denne språklige utviklingen parallelt med en økende todeling av helsevesenet, der de som ikke prioriteres i forhold til spesialisthelsetjenesten får «omsorg»? Og at disse, tross stadig nye yngre «brukere» (men forhandlingmessig svake «yngre» slik som mennesker med psykisk utviklingshemming eller med psykiske lidelser), stort sett defineres som eldre? Dette er et spørsmål som er viktig å reise men vanskelig å besvare. For hovedformålet med denne artikkelen er det interessant å se videre på om noen av de dokumenterte trendene fra Stortingsmelding 25 (2005–2006) også går igjen i to andre stortingsmeldinger, Stortingsmelding 31 fra 2001–2002 (15), «Avslutning av handlingsplan for eldreomsorgen,» og Stortingsmelding 47 fra 2008–2009 (16), «Samhandlingsreformen. Rett behandling – til rett tid – på rett sted» («samhandlingsmeldingen»):

Tabell 3: Begrepsbruk i Stortingsmelding 31 (2001–2002), Avslutning av handlingsplan for eldreomsorgen

Begrep	I kombinasjon og alene, antall	Alene	
		Antall	% av total
Omsorg	404	13	3,2
Arbeid	102	20	19,6
Tilbud	76	27	35,5
Hjelp	21	6	28,6
Pleie	110	9	8,2
Behandling	34	4	11,8
Støtte	4	3	75,0
Assistanse	0		

Tabell 4: Begrepsbruk i Stortingsmelding 47 (2008-2009), Samhandlingsreformen. Rett behandling – til rett tid – på rett sted («samhandlingsmeldingen»)

Begrep	I kombinasjon og alene, antall	Alene	
		Antall	% av total
Omsorg	336	13	3,9
Arbeid	701	50	7,1
Tilbud	237	78	32,9
Hjelp	83	26	31,3
Pleie	56	9	16,1
Behandling	266	114	42,9
Støtte	75	8	10,7
Assistanse	1	1	100

Vi ser at for både Stortingsmelding 31 (2001–2002) og 47 (2008–2009), «samhandlingsmeldingen», er trenden enda klarere når det gjelder omsorgsbegrepets hang til å gå i tospann med andre begreper. I Stortingsmelding 47 står begrepet alene i 3,9 % av tilfellene, og i Stortingsmelding 31 står det alene i 3,2 % av forekomstene. Ordet «behandling» er naturlig nok særlig frekvent i Stortingsmelding 47, der samordning mellom spesialisthelsetjenestene og de andre helsetjenestene er et sentralt tema.

Omsorgsbegrepet i tekst og kontekst

Begreper endrer mening over tid, også nøkkelbegreper som «omsorg». Slike endringer kan ikke i seg selv vurderes som positive eller negative i for eksempel i forhold til faglige og etiske kriterier. Likevel er det flere gode grunner til å vie språklige endringer oppmerksomhet også for helsepersonell og for helseforskere, spesielt når det gjelder pregnante, mangetydige og kulturelt viktige begreper som stadig knyttes til og uttrykker viktige anliggender i våre fag, slik som tilfellet er for begrepet «omsorg». Alle begreper i språket står i en dobbel sammenheng ved at de informeres av kulturelle og samfunnsmessige trender, samtidig som de påvirker de samme trendene gjennom at de, ved det meningsinnhold og bruksmåter de til enhver tid tillegges, også får språkutøverne til å være oppmerksom på noe og til å skyggelegge, overse eller glemme noe annet. Et relevant eksempel på omsorgsbegrepets samfunnsmessige kontekst kan man for eksempel finne i danske helsefaglige studier. Studiene indikerer at fra 1960-årene og utover tar sykepleiere i økende grad omsorgsbegrepet i bruk, parallelt med at de i minkende grad

er til stede i direkte samhandling med pasientene. Med andre ord, omsorgsbegrepet blir viktigere jo mer sykepleierne fjerner seg fra pasientene (20,21).

Når omsorgsbegrepet på denne måten kommer til ny nytte og anvendelse er det ikke gitt at begrepet blir uendret. Andre pregnante begreper har, som allerede nevnt, vist seg å leve sitt eget liv over tid. Begrepenes skjebne når det gjelder nåtidige bruksmåter kan ha ført dem innholdsmessig relativt fjernt fra sitt opphav, slik det har skjedd med store teoretikere som Freire (1921–1997) og Bourdieu (1930–2002) og deres nøkkelbegreper. Karl Marx (1818–1883) sine kapital-, merverdi- eller fremmedgjøringsbegreper kan også gjerne føyes til denne listen (22)

Noen ganger kan det at språklige begreper som vanligvis ikke møtes likevel møtes, medføre en ny bevissthet og kanskje også klokskap. Selv erfarte jeg et eksempel på det en gang jeg bodde i storbyen San Diego i California, og opplevde at amerikanske venner begynte å holde begrepet «valgfrihet» opp mot begrepet «livskvalitet». Etter et hektisk besøk på et av byens store supermarkeder kunne gjerne en av dem utbryte, «ja her har vi stor valgfrihet, vi kan velge mellom tusen varianter av mat vi ikke vil ha og ikke trenger». Det er interessant i den forbindelse å observere at valgfrihet innen for eksempel de kommunale helsetjenestene i Norge ofte fremholdes om et udiskutabelt gode og blir et sentralt kvalitetskriterium, uten at hva man har å velge mellom eller konteksten for valgene nødvendigvis problematiseres. Det kunne vært faglig og menneskelig bevisstgjørende om begrepet «valgfrihet» i større grad enn nå fikk møte «seg selv» og andre begreper i offentlige debatter.

Det har vært fremsatt som en hypotese tidligere i teksten at et begrep, når det stort sett fremkommer som spesifiseringer i ordkombinasjoner, inneholder i mindre grad et betydningsinnhold som er spesifikt for dette begrepet, enn om begrepet oftere fremsto i en alene.³ Om denne hypotesen har noe for seg, så vil, av alle begrepene som er drøftet i denne artikkelen, omsorgsbegrepet være det begrepet som mister mest av sitt «eget» betydningsinnhold. Ved forsøksvis å erstatte omsorgs-delen av begrepspar sammensatt av «omsorg» og noe annet med for eksempel «pleie», «arbeid» etc, ser man at betydningsforskjellen kan være overraskende liten, noe som kan få en til

3 Kan det være at et hvilket som helst norsk begreps bredde av konnotasjoner og assosiasjoner minsker jo større grad av spesifisering som blir begrepet til del? Om det er tilfellet, vil det at omsorgsbegrepet stort sett forekommer som spesifiseringer som for eksempel «omsorgsutfordringer» indikere at begrepet har en mindre begrepsmessig dybde og bredde enn det ellers ville hatt. Prof. i lingvistikk Johan Myking, som har arbeidet med en såkalte «termbanken» for Universitetet i Bergen i mange år, mener at dette virker som en plausibel hypotese, men at den antakelig ikke er undersøkt for norsk språk i tilstrekkelig grad (muntlig kommunikasjon 17.03.11) .

å spekulere på om det ikke bare er slik at omsorgsbegrepet i minkende grad står alene, men at det også i minkende grad blir i stand til å stå alene med sin egen tyngde av betydningsrepertoar.

Et begrep som mange filosofer, helseforskere og samfunnsforskere vil si er sterkt knyttet til omsorgsbegrepet, er begrepet «avhengighet». Det kan her være interessant å merke seg at ordet «avhengighet» forekommer ti ganger i Stortingsmelding 25 (2005–2006), den ene gangen knyttet til et mål om å «reduere avhengighet» og den andre gangen som del av den teoretiske redegjørelsen for omsorgsbegrepet, mens begrepet «uavhengighet» forekommer fire ganger. Ordet «brukermedvirkning» forekommer åtte ganger og «brukerinnflytelse» 10 ganger i samme tekst, begreper som er mer knyttet opp til «den aktive pasient» og til «autonomi». Ingen av begrepene er spesielt frekvente og det bør ikke legges for mye i hvor mange ganger og hvordan begrepene forekommer. Det er likevel verd å merke seg at stortingsmelding 25 (2005–2006) omtaler «avhengighet» i svært liten grad, og med få positive konnotasjoner, mens Stortingsmelding 47 (2008–2009) ikke nytter begrepet om mellommenneskelige relasjoner (fem ganger nyttes begrepet «rusavhengighet» og to ganger brukes begrepet «avhengighet» om forholdet mellom forvaltningsinstanser) og Stortingsmelding 31 (2001–2002) ikke nytter begrepet i det hele tatt.

Flere viktige filosofer, som Martin Buber (1878–1965), Knud E. Løgstrup (1905–1981) og Emanuel Levinas (1906–1995), psykologer, som Georg H. Mead (1863–1931) og Daniel Stern (1934–), og samfunnsvitere, som Émile Durkheim (1858–1917) og Erving Goffman (1922–1982), betoner nettopp gjensidig avhengighet og gjensidig utleverhet i menneskelige relasjoner som det mest genuint menneskelige. Denne avhengighet og sårbarhet, som hører omsorgen til, er det ingen grunn til å reservere for høy alder og skrøpelighet som kan følge med høy alder. Om det er en riktig antakelse at en høy grad av spesifitet i bruk av omsorgsbegrepet gjør at det blir mindre «plass» til unike dimensjoner ved omsorgsbegrepet, kan det være fristende å stille spørsmålet om én av de unike dimensjonene ved omsorgsbegrepene som synes å nedtones i de offentlige tekstene som er gjennomgått, er avhengighetsbegrepet.

Konklusjon

I artikkelen har det vært et mål å la omsorgsbegrepet «møte» seg selv i ulike former og også andre begreper i nyere norske helsepolitiske tekster, tre stortingsmeldinger. Forekomsten av begrepet omsorg i Stortingsmeldingene 25 (2005–2006), «omsorgsmeldingen», 31 (2001–2002) og 47 (2008–2009), «samhandlingsmeldingen», alene og i ordsammensetninger, har blitt

sammenliknet med forekomsten av andre relaterte begreper som for eksempel pleie, behandling, støtte og assistanse. Av alle begreper som undersøkes er omsorgsbegrepet det begrepet som minst hyppig forekommer alene. Dette kan indikere at omsorgsbegrepet, slik det fremkommer i de undersøkte stortingsmeldingene, er et begrep har en stor bredde av spesifiseringer men som i begrenset grad har etymologisk bredde og dybde.

Det kan hevdes at begrepet har en spesiell verdi både for helsefaglig virke, for vår kultur og kulturarv, og for menneskelig liv og samliv generelt. Dermed er skjebnen til omsorgsbegrepet viktig for oss alle. Det å få tallfestet begrepsforekomster (i «ren» form og som «hybrider») og begrepenes kontekst «beviser» selvsagt ikke noe som helst. Likevel kan tallene forhåpentligvis bli tall til ettertanke, faglig og menneskelig. Spørsmålet om omsorgen kan stå alene som begrep, er et spørsmål som kan generere andre spørsmål om hvilket helsevesen vi vil ha og hvilket samfunn vi vil ha.

Litteratur

1. Førland O. Omsorgens grunnlag, fenomener og vilkår. *Michael Quarterly* 2010; 7:171-180.
2. Romøren TI. Omsorg og forskning. Artikkel publisert på nettadressen http://www.omsorgsforskning.no/omsorg_og_forskning, 2009, lastet ned 17.03.11.
3. Martinsen KM. *Omsorg, sykepleie og medisin*. Oslo: Tano Forlag, 1989.
4. Martinsen KM. Angår du meg? Etisk fordring og disiplinert godhet. I: Alvsvåg H, Førland O red. *Engasjement og læring*. Oslo: Akribe forlag, 2007:315-44.
5. Wærness K. *Kvinneperspektiver på sosialpolitikken*. Oslo: Universitetsforlaget, 1982.
6. Jacobsen FF. Empowerment og styringsformer i pleie- og omsorgsarbeid. I: Gjengedal E, Hanestad BR red. *Å leve med kronisk sykdom: En varig kursendring*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag. Ny utgave 2007: 126-146.
7. Sørhaug T. Kjærlighetens semantikk. Familiemønstre mot år 2000. *Fokus på familien* 1992; 20, s.3-27.
8. Hauge S. *Jo mere vi er sammen, jo gladere vi blir? Ein feltmetodisk studie av sjukeheimen som heim*. Doktoravhandling. Oslo: Universitetet i Oslo, 2004.
9. Eriksen TH. *Små steder – store spørsmål: innføring i sosialantropologi*. Oslo: Universitetsforlaget, 2010.
10. Ember CR, Ember M. *Medical anthropology. Health and illness in the world's cultures*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2004.
11. Fry CL. *Aging in culture and society*. United States: Bergin & Garvey Publishers, Inc., 1980.
12. Daatland SO. *Aldring som provokasjon: tekster om aldring og samfunn*. Bergen: Fagbokforlaget, 2008.
13. Romøren TI. *Den fjerde alderen: funksjonstap, familieomsorg og tjenestebruk hos mennesker over 80 år*. Oslo: Gyldendal Akademisk Forlag, 2001.

14. Helse- og omsorgsdepartementet. *Stortingsmelding 25: Mestring muligheter og mening. Framtidas omsorgsutfordringer*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet, 2005–2006.
15. Helse – og omsorgsdepartementet. *Stortingsmelding 31: Avslutning av handlingsplan for eldreomsorgen «Fra hus til hender»*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet, 2001 – 2002.
16. Helse- og omsorgsdepartementet. *Stortingsmelding 47: Samhandlingsreformen. Rett behandling – til rett tid – på rett sted*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet, 2008 – 2009.
17. Kjøllesdal A. Er teknologisk kompetanse omsorg? *Sykepleien* 2010; Årg. 98, Nr.8:75–77.
18. Birkeland A. og Natvig, G. K. Eldre som bor alene og deres erfaringer med hvordan hjemmesykepleien ivaretar deres sosiale behov. *Norsk Tidsskrift for Sykepleieforskning* 2008; årg.10, nr.2:3-14.
19. Jacobsen FF. *Theories of sickness and misfortune among the Handandowa Beja. Narratives as points of entry into Beja cultural knowledge*. London & New York: Routledge/Kegan Paul International, 1998.
20. Beedholm Poulsen K. *Forandring og trøghed i den sygeplejefaglige diskurs*. Dr.grads avhandling. København: Københavns Universitet, 2003.
21. Petersen KA. *Den praktiske sans – sygeplejens skjulte principper. En fremstilling og forslag til et observationsstudie af sygeplejepsiksis og en afdækning af principper for sygeplejehandlinger, med Pierre Bourdieus teori om habitus som ledetråd*. København: Dansk Institut for Sundheds- og Sygeplejeforskning, 1989.
22. Miller D. A theory of virtualism: consumption as negation. I: Edelman M, Haugerud A red. *The anthropology of development and globalization. From classical political economy to contemporary neoliberalism*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2005: 224–31.

Takk til Kaia Dorothea Schultz, stipendiat ved Teologisk fakultet, Universitetet i Oslo, for verdifulle kommentarer.

*Frode F. Jacobsen
Senter for omsorgsforskning – Vest
Høgskolen i Bergen
Postboks 7030
5020 Bergen
ffj@hib.no*